

eforturile de descifrare a arhitecturii geto-dacilor nu vor putea fi încununate de succes decât prin instituirea unei colaborări științifice permanente între arheologi și arhitecți specializați în arheologie, începând cu descifrarea în teren a tuturor elementelor ce pot

oferi sugestii arhitectonice până la constituirea lor în imagini, argumentate științific, ale construcțiilor și ansamblurilor.

Niculae Conovici
Monica Mărgineanu Cârstoiu

V. H. BAUMANN, *Ferma romană din Dobrogea*. Tulcea, 1983, 280 p., cu 69 fig. și 46 pl.

Este un fapt neîndoielnic acela că, pentru începuturile vieții romane la Dunărea de Jos, viața rurală, chiar dacă mai puțin cunoscută, rămîne o coordonată esențială a procesului de romanizare. De aceea, studiul unei laturi importante a vieții rurale și anume cea privind *villae*-le de diverse categorii existente, sau presupuse a fi existat, mai mult ori mai puțin cercetate de pe teritoriul Dobrogei romane reprezintă o realizare extrem de importantă; un eveniment care completează o lacună mai veche a cercetării.

Bazată în principal pe cercetările proprii, substanțiale și atente din nordul Dobrogei, la care autorul a adăugat în prima parte cunoștințe generale din domeniu pentru Imperiul roman, iar pentru restul teritoriului dobrogean date rezultând din cercetări ale altor autori în interpretare personală, cartea lui V. B. ocupă de la apariția sa un loc important din cel puțin două puncte de vedere: primul, ca valorificare rapidă și cvasi-integrală a unui mare număr de cercetări într-un domeniu necesar — deci iată-o de aici înainte un instrument de lucru pentru specialiști —, iar al doilea ca aducere la cunoștință publicului larg (și nu numai lui) a unei categorii de monumente în general ignorate de acesta, dar de mare însemnătate în completarea cunoștințelor sale privind istoria noastră antică. Prin forța lucrurilor, vom stăruii mai mult în rindurile ce urmează pornind de la primul punct de vedere susnumit.

Nu uităm mai întâi că, după cum autorul notează în cuvîntul său înainte (p. 9), volumul este închinat memoriei profesorului Gheorghe Ștefan, sub a cărui îndrumare s-a și născut lucrarea, ca teză de doctorat, imprimînd conținutului și formeii acesteia seriozitatea unei școli de arheologie clasică a cărei tradiție urcă direct la Vasile Pârvan. Direct, tot mai prin fostul elev al acestuia, profesorul Gheorghe Ștefan, care încă pînă nu de mult ne-a mai fost dascăl în arheologia clasică în general și dobrogeană în special.

Asupra primelor două părți ale volumului, dense în informații și bibliografie parcurse și selectate, ne oprim doar pentru a le trece în revistă: I. Locul unei *villa rustica* în sistemul social-economic roman: A. Tipologia fermelor romane de tip *villa rustica*; B. Organizarea economică a fermelor; II. Situația

generală a Dobrogei în secolele I—IV e.n.; A. Situația politică; B. Organizarea administrativ-teritorială a Dobrogei romane (p. 13—34 și 35—46). Conținutul nou și esențial al lucrării se desfășoară însă în partea a III-a, *Villa romană în Dobrogea* (p. 47—146), și a IV-a, *Observații finale* (p. 147—151), cărora li se adaugă 10 anexe (p. 154—203), în fapt repertorii de descoperiri din punctele descrise anterior, fiecare din ele extrem de relevante pentru mediul și cronologia respectivelor așezări.

În urma unor paragrafe care însumează chestiunile de cadru geografic natural și de surse epigrafice comentate, prezentarea măturilor arheologice din partea a III-a cuprinde 14 puncte cu descoperiri funerare ce se leagă mai mult sau mai puțin ipotetic de proprietăți implicînd existența unor *villae*, precum și alte cîteva vestigii deja menționate în literatura anterioară, dar pentru prima dată adunate în scopul propus, aici. Următoarele descoperiri din repertoriu sînt: un *pagus* din teritoriul noviodunens (Niculițel, p. 71—75), depozitul de unelte de lingă Callatis putînd atesta existența unei *villa* (p. 75—76), rezultatele noilor cercetări de teren din jud. Tulcea (p. 76—85) ducînd la identificarea a încă 11 puncte de cel puțin același interes la Casimcea, zonele Topolog-Simbăta Nouă-Făgărașu Nou-Luminița, Cătăloii-Frăceței, valea Teliței, Mircea Vodă, teritoriul argamens. Aceștea li se adaugă unele identificări realizate cu ajutorul investigațiilor aeriene pe valea Roștilor și lingă dealul Denistepe (p. 85—87). Un paragraf aparte este rezervat sondajelor arheologice de la complexe meșteșugărești din mediul rural de pe valea Teliței (p. 87—92) iar următorul, *villa*-ei „cu economie mixtă” de pe valea Capaclia (p. 93—97). La Niculițel, autorul a mai identificat o fermă cu caracter păstoresc, situată în apropierea unei necropole tumulare (p. 97—107) și o *villa* pe valea Taiței, nu departe de Troesmis, la Horia (p. 107—123), a cărei cercetare este prezentată mai detaliat. În ceea ce privește ferma rurală din epoca romană tirzie, documentarea literară și arheologică destul de subțire existentă nu permite o încadrare cronologică mai încoace de al III-lea sfert al secolului al IV-lea, orice urme de așezări databile ulterior nemaiputînd fi

aduse, oricâtă bunăvoință am avea, în categoria *villae*-lor, în care sens, autorul, prudent în fața perspectivei unor eventuale surprize ale cercetărilor viitoare, aproximează supraviețuirea acestei forme de exploatare către finele aceluiași secol.

În partea a IV-a, „Observații finale”, (p. 147—151 : v. în special tabelul de la p. 148) V. B. reia statistic datele prezentate anterior, constatînd existența în Dobrogea a unui număr destul de mare de *villae* potrivit stadiului actual al cercetărilor : 93. Prudența enunțată inițial în acest capitol de încheieri („selectarea materialului informațional pe baza unor criterii relative...” p. 147 pare mai mult formală din moment ce criteriile enunțate mai la vale nu încep ci se încheie tocmai cu acela al existenței minii de lucru disponibile, condiție economică obligatorie pentru apariția și supraviețuirea *villae*-lor, pe lângă cele date de me.c.u. se înțelege, și dincolo de celelalte condiții social-istorice deja comentate încă din introducere. Criteriul mai sus amintit este direct legat de observația de la sfîrșitul paragrafului următor, foarte importantă, unde se menționează „prezența așezărilor autohtone în vecinătatea acestor ferme...”, și de aici de abia ar putea începe și discuția, pe care o așteptăm de la autor cu alt prilej. Asupra statutului *villae*-lor, categoriilor de *villae*, așezări rurale diferite ș.a. Pe de altă parte, tabelul susmenționat ar fi fost mai ușor de urmărit dacă ar fi conținut trimiteri la paginile unde se vorbește de fermele respective, chiar dacă textul anterior e bine sistematizat.

Printre concluziile mai importante sînt de menționat mai apoi cele de la paragraful 0.4 (p. 149) privind preponderența în Dobrogea a *villae*-lor mijlocii, de la 1.0 (p. 149—150) privind rolul *villae*-lor ca „punte de legătură dintre romanitatea citadină și lumea tradițională a satelor indigene” (cît de tradițională?) și, în fine, de la 1.1 unde sînt avute în vedere, în ansamblu, patru momente importante ale constituirii și existenței *villae*-lor între sfîrșitul sec. I și a doua jumătate a secolului al III-lea. Tipurile de exploatare aparute în secolul al IV-lea țin deaia, fapt observat de autor (p. 150), de o epocă diferită mai mult decît de o reluare a ceea ce însemna *villa* în epoca Principatului în Dobrogea, și aici concură, în cadrul modificărilor decisive din Imperiu în epoca Dominatului, și poziția deosebită a provinciei Scythia. Împreună cu acestea, condițiile istorice dinspre ultimul sfert al secolului al IV-lea au dus la dispariția *villae*-lor spre sfîrșitul aceluiași secol (p. 150); mai exact, se poate spune că ele nu mai supraviețuiesc domniei lui Valens, după cum noi înșine am constatat pe baza surselor literare (Quaderni Catanesi, 2, 1980, 4, p. 532—533).

Dintre cele 10 anexe care încheie lucrarea, ne oprim pe scurt la prima (p. 154—157), care cuprinde un catalog de „informații epigrafice” — 37 inscripții —, majoritatea re-luate, iar unele inedite ori semnalate prima dată tot de V. B. Fiind vorba în special de nordul Dobrogei, mai multe dintre inscripțiile cuprinse în repertoriu au apărut deja în vol. V din *Inscripțiile din Scythia Minor* (1980), drept care V. B. a și operat trimiterile respective. Surprinzător însă, unele dintre inscripții sînt fie transcrise greșit, fie conțin scăpări greu de explicat, datorate poate greșeliilor de tipar, dar poate și altor motive, în următoarele cazuri : nr. 12a, v. ISM, V, 28 ; 13b, unde a scăpat tocmai întregirea potrivit căreia pare să fie vorba de un *magister vici*, v. ISM, V, 6 ; 17a, v. ISM, V, 174 ; 21, unde nu rezultă lectura diferită din ISM, V, 239 ; 25, lipsește trimiterea la ISM, V, 276 ; 26, la fel ISM, V, 290 ; 30b, v. ISM, V, 72, în ultimele două cazuri existînd din nou deosebiri între texte. Oricum, dacă V. B. a considerat că la unele dintre inscripții trebuie să dea altă lectură (se creează uneori această impresie), ar fi fost absolut necesar să noteze și să justifice deosebiriile față de ISM ori alte publicații, spre a înlătura eventualele nedumeriri ale lectorului. Nu ne mai oprim și la cele cîteva mici greșeli din textele grecești (două inscripții), din păcate atît de frecvente în ultimii ani în publicațiile noastre, și pentru care V. B. nu are vreo vină.

Următoarele nouă anexe grupează descoperiri ceramice, monete ș.a. din așezări și necropole, de la Capaclia, Niculițel, Iloria, Telița, în cataloage extrem de utile, cu altă mai mult cu cît sînt și ilustrate nu doar cu desenele din text dar și cu o parte din fotografiile grupate în cele 46 de planșe de la urma textului. Acestora din urmă, în cazul obiectelor și pieselor de tot felul, ar fi fost de dorit să nu le lipsească cîte o scară grafică. După cum harta Dobrogei romane de la p. 152—153, sugestivă pentru răsplindirea în regiune a fermelor romane și interesantă pentru cartarea teritoriilor, putea deveni și mai utilă printr-o corelare a punctelor marcate cu trimiteri la text (sau o listă numerotată care să le conțină), unde localizările sînt de obicei bine și foarte bine precizate.

Rezumatelile ample în două limbi de circulație (franceză și germană) nu fac decît să sporească valoarea și accesibilitatea cărții, pentru a cărei apariție îl felicităm și pe această cale pe autor. Și nu doar pe el, deoarece laude se cuvin deopotrivă Muzeului Deltei Dunării din Tulcea în frunte cu directorul său, dr. Gavrilă Simion și autorităților locale care au sprijinit această publicare meritorie, pentru care foarte evident rămîne aportul întreprinderii poligrafice „Arta Grafică”. Sperăm că acești factori vor coopera și în viitor pentru lucrări cel puțin la fel de valoroase.

Alexandru Barnea